

İslâm Borçlar Hukukunda Gayri Mütekavvim Mal Kavramı ve Satım Akdinin Bir Taraftan Bâtıl Diğer Taraftan Fâsid Olmasına Etkisi

Ahmet Muhammet PEŞE

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof., University of Süleyman Demirel Faculty of Theology
Isparta/TÜRKİYE
ahmetpese@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-9108-4398

Büşra Nihan ÇETİNBAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi
Master's Student, University of Süleyman Demirel
Isparta/TÜRKİYE
busracetinbs@gmail.com | orcid.org/0000-0002-4331-5905

Öz

İslâm borçlar hukukunda satım akdinin konusunun veya müşterinin ödeyeceği bedelin mal niteliği taşıyıp taşıyamaması, akdin hükmüne etki eden önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Satım akdinde karşılıklı mübadele edilen bedellerden herhangi birinin mal niteliği taşıyamaması, akdin bâtıl olmasına neden olmaktadır. Bu hususta İslâm hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır. Ancak malın bir fıkıh terimi olarak ne anlama geldiği hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bir mezhebe göre

Geliş/Received: 23.04.2025 | **Kabul/Accepted:** 22.09.2025 | **Yayın/Published:** 30.12.2025

Atıf/Citation: Peşe, Ahmet Muhammet - Çetinbaş, Büşra Nihan. “İslâm Borçlar Hukukunda Gayri Mütekavvim Mal Kavramı ve Satım Akdinin Bir Taraftan Bâtıl Diğer Taraftan Fâsid Olmasına Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 46 (Aralık 2025), 1-19./Peşe, Ahmet Muhammet - Çetinbaş, Büşra Nihan. “The Concept Of Ghayr Mutaqawwim Property in Islamic Law Of Obligations And Its Effect On The Contract Of Sale Being Fâsid On One Side And Bâtıl On The Other Side”. *Journal of Islamic Law Studies* 46 (December 2025), 1-19.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1682442>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ahmet Muhammet PEŞE - Büşra Nihan ÇETİNBAŞ | CC BY-NC-ND 4.0 International

mal tanımına dâhil olan bir şey, başka bir mezhebe göre mal tanımına dâhil olmayabilmektedir. Özellikle Hanefî mezhebine mensup hukukçular mal kavramına bağlı görüş ayrılıklarını biraz daha derinleştirerek gayri mütekavvim mal kavramını ortaya atmışlardır. Hanefîlere göre mallar, mütekavvim ve gayri mütekavvim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dağıdaki odun gibi henüz ihrâz edilmemiş mallar ve şarap gibi diğer dinlerde yasaklanmayan mallar gayri mütekavvim olarak nitelendirilmektedir. Esasen satım akdinin konusunun gayri mütekavvim mal olmasıyla, mal niteliği taşımayan bir şey olması arasında fark yoktur. Bu ikisi arasındaki fark, onların satım akdinde müşterinin ödemesi gereken bedel olarak kararlaştırılmaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Eğer müşterinin gayri mütekavvim bir mal ödemesi kararlaştırılırsa bu takdirde satım akdi, müşterinin ödediği gayri mütekavvim bedel bakımından bâtil, akdin konusu bakımından fâsid olmaktadır. Taraflardan hangisinin müşteri hangisinin satıcı olduğunu belirleyebilmek için Hanefî hukuk literatüründe bu mesele, gayri mütekavvim malların deyn karşılığında mübadele edilmesi durumunda satım akdinin her iki taraf açısından bâtil olduğu, gayri mütekavvim malların ayn karşılığında mübadele edilmesi durumunda ise satım akdinin bir taraftan (gayri mütekavvim mal tarafından) bâtil diğer taraftan fâsid olduğu biçiminde formüle edilmiştir. Sahih olmayan akitleri genel olarak fâsid ve bâtil olmak üzere ikiye ayırarak ele alan Hanefî hukukçuların bu meselede akdin bir taraftan bâtil diğer taraftan fâsid olduğunu ileri sürmeleri, akdin hükmünün kimi zaman göreceli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici niteliktedir. Bu araştırmanın amacı, Hanefîlerin sözü edilen orijinal yaklaşımlarını, fıkıh literatüründeki açıklamalar dikkatle incelenerek ortaya koymak ve fâsid-bâtil ayrımının mahiyeti hakkındaki değerlendirmelere katkı sunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Satım Akdi, Bâtil Akit, Fâsid Akit, Gayri Mütekavvim Mal.

The Concept Of Ghayr Mutaqawwim Property in Islamic Law Of Obligations And Its Effect On The Contract Of Sale Being Fâsid On One Side And Bâtil On The Other Side

Abstract

In Islamic law of obligations, the validity of a sales contract hinges on whether both the item being sold and the price paid by the customer qualify as property. If either item does not qualify as property, the contract is considered invalid. While there is a consensus among Islamic jurists on this issue there are disagreements regarding the precise definition of "property" as a fiqh term. What one school considers property may not be by another. The Hanafî jurists, in particular, have deepened these differences by introducing the concept of ghayr mutaqawwim property. According to the Hanafî jurists, property is divided into two categories: mutaqawwim and ghayr mutaqawwim.

Goods that are not yet acquired, such as wood from a forest, or items not prohibited in other religions, such as wine, are considered ghayr mutaqaawwim. Essentially, there is no distinction between the subject of the sales contract being ghayr mutaqaawwim and it being something not included in the definition of property. However, a difference arises when these items are agreed upon as the price that the customer must pay in the sales contract. If the customer agrees to pay with a ghayr mutaqaawwim good, the contract is considered bātil (void) in terms of the price and fāsīd (irregular) in terms of the subject of the contract. To clarify the roles of the buyer and seller, Hanafi legal literature distinguishes two scenarios: If a ghayr mutaqaawwim good is exchanged for a debt (dayn), the sales contract is bātil for both parties. If a ghayr mutaqaawwim good is exchanged for a specific item (ayn), the contract becomes bātil with respect to the ghayr mutaqaawwim good and fāsīd with respect to the other item. It is noteworthy that Hanafi jurists, who typically classify invalid contracts as either bātil or fāsīd, argue that a single contract can be bātil in one aspect and fāsīd in another, thereby demonstrating a relative nature to contractual rulings. The purpose of this research is to uncover the original approaches of the Ḥanafīs through a careful examination of the explanations in fiqh literature and to contribute to the understanding of the distinction between fāsīd and bātil contracts.

Keywords: Islamic Law, Contract of Sale, Bātil, Fāsīd, Ghayr Mutaqaawwim Property.

Giriş

Mal kavramının doğru şekilde tanımlanması, İslâm hukukunda borçlar hukuku, miras hukuku, tazminat hukuku ve ceza hukuku gibi birçok hukuk dalı bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bir varlığın akitlere konu edilebilmesi, sonraki nesillere miras olarak kalması, telef edildiğinde tazmin edilmesi veya hırsızlık suçuna mahal olması, onun mal niteliğinde olmasına bağlıdır. Nitekim fıkıh ilminin genel olarak meseleci karakterde olmasına rağmen İslâm hukukçuları, mal kavramı hakkında genel bir tanıma ulaşmaya çalışmışlar ve bu sayede hukukun birçok dalını ilgilendiren sorunlar hakkında ortak bir çözüm geliştirmişlerdir.

Bir varlığın mal olarak kabul edilmemesi, İslâm borçlar hukuku bakımından onun akitlere konu edilemeyeceğini ve semen olarak kullanılamayacağını göstermektedir. Mal niteliğinde olmayan bir varlığın, meb'û ya da semen olarak kullanılması

durumunda satım akdinin bâtil olacağı kabul edilmektedir. Bu konuda fikhî mezhepler arasında görüş birliği bulunduğu görülmektedir.¹

Özellikle Hanefî hukuk düşüncesinde malın, mütekavvim ve gayri mütekavvim olmak üzere iki çeşidi olduğu belirtilerek mal kavramı hakkında daha ayrıntılı bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Hanefî hukukçular malın gayri mütekavvim olması durumunda akitlerin bazı durumlarda bâtil olduğunu, bazı durumlarda ise fâsid olduğunu belirterek diğer mezheplere mensup hukukçulardan oldukça farklı ictihâdlar yapmışlardır. Buna göre Hanefî hukuk düşüncesinde bir malın gayri mütekavvim olarak kabul edilmesi, akdin fâsid ya da bâtil olması üzerinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle gayri mütekavvim mal kavramının ne anlama geldiğini bilmek, genel olarak İslâm hukuk düşüncesini kavramak bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Elinizdeki araştırmada öncelikle Hanefî fıkıh literatüründe gayri mütekavvim mal kavramının nasıl tanımlandığı incelenecek, ardından gayri mütekavvim malların akdin bâtil ya da fâsid olmasına neden olduğu durumlar ele alınacaktır.

Son yıllarda gayri mütekavvim mal konusunu ele alan birçok araştırma yapılmış olmakla birlikte gayri mütekavvim malların satım akdinin hükmüne etkisini ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. 2009 yılında İlknur Yaşar Bilicioğlu tarafından kaleme alınan "İslam Hukukunda Nitelikleri İtibariyle Satım Akdine Konu Olamayan Mallar" başlıklı yüksek lisans tezi, bu konuya ilişkin önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonra, 2017 yılında İbrahim Özpolat tarafından hazırlanan "Klasik ve Modern Yaklaşımlar Çerçevesinde Mütekavvim Mal" başlıklı yüksek lisans tezinin ve 2022 yılında Mehmet Barutçu tarafından kaleme alınan "İslâm Hukukunda Mal Türlerinin Hukuki İşlemlere Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinin de benzer değerlendirmeler içeren bölümleri bulunmaktadır. Tamamlandıktan sonra kitap halinde yayımlanan bu tezler, literatüre önemli katkılar sağlamış olmakla beraber özellikle gayri mütekavvim malların satım akdinin hükümleri ve sonuçları üzerindeki etkisi hakkında çok fazla detaya girmemişlerdir.²

¹ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1966), 5/50; Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/3367; "el-Bey", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnül-İslâmiyye, 1404), 9/14-15.

² İlknur Yaşar Bilicioğlu, *İslam Hukuku'nda Nitelikleri İtibariyle Satım Akdine Konu Olamayan Mallar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 40-41; İbrahim Özpolat, *Mütekavvim Mal -Klasik ve Modern Yaklaşımlar-* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020); Mehmet Barutçu, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Mal Türlerinin Hukuki İşlemlere Etkisi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 77-78; Ayrıca bk. Muhammet Ali Çağlar, "Akitlerde Satış Bedelinin Meşrû Sınırını Belirleme Bağlamında Hanefî Mezhebinde Semen Genel Özelliklerinin Tahlili", *ULUM* 5/2 (Aralık 2022), 256-257.

1. Gayri Mütakavvim Mal Kavramı

Hanefî hukuk düşüncesine göre satım sözleşmesinde satım akdinin şartlarından biri, akdin konusunun mütakavvim mal olmasıdır. Akdin konusu bu niteliği taşımadığı takdirde akdin butlânına sebep olmaktadır.³ Dolayısıyla mal ve mütakavvim kavramlarının ne anlama geldiklerini net olarak ortaya koyabilmek büyük önem taşımaktadır.

Mal kavramı, sözlükte, mâlik olunan şey anlamına gelmektedir.⁴ Bir şeyin mal sayılması, onun üzerinde doğrudan doğruya hak iddia edilebileceği, hâkimiyet kurulabileceği ve her türlü hukuki işlemin yapılabileceği anlamına gelmektedir. Klasik sözlüklerde genellikle malın anlamının açık olduğu ve herhangi bir tanıma ihtiyaç duymadığı belirtilmiştir.⁵ Kelimenin lügat anlamının yanı sıra örfî anlamları da bulunmaktadır. Örneğin bazı yörelerde mal kelimesi büyükbaş hayvanlar için, bazı yörelerde ise küçükbaş hayvanlar için kullanılabilir. Araplar cahiliye döneminde mal kelimesini deve, altın ve gümüş için kullanmışlardır. Kelimenin anlamının yöreden yöreye değişmesi, insanların mal edinme hususundaki tercihlerinin büyük ölçüde iklim ve coğrafi şartlar nedeniyle değişmesinden kaynaklanmaktadır.⁶

Mal kelimesi bir fıkıh terimi olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin genel yaklaşımına göre hukuken kendisinden faydalanılması mümkün olan her şey maldır.⁷ Hanefîlere ait mal tanımlarında diğer mezheplere ait tanımlardan daha farklı bir noktaya vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır. Hanefîlere göre kendisinden faydalanılması mümkün olan her şey değil; yalnızca fiziksel varlığı bulunan şeyler mal olarak kabul edilmektedir. Mesela Hanefîlerden Serahsî'ye göre (ö. 483/1090) bir şeyin mal olma niteliği temevvül ile sabit olur. Temevvül, bir şeyi ihtiyaç vakti için iddihâr etmek yani onu mal olarak edinip elde tutmaktır. Serahsî'ye göre bir malın iddihâr edilebilmesi için belli bir süre aralığında kâim olabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle menfaatler mal değildir. Çünkü menfaatler anlık olarak var olup yok

³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 5/140; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzü'd-Dekâik* (Kâhire: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314), 4/44; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/55.

⁴ Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 30/427.

⁵ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sîhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 5/1821.

⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 30/428; Bk. Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/461.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. "el-Bey", 9/14-15; Yunus Araz, "İslâm Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Aralık 2016), 89-94.

olurlar.⁸ Serahsî'nin açıklamalarından anlaşılacağı üzere bir şeyin mal olarak adlandırılabilmesi için üzerinde hâkimiyet kurulabilmeye ve ihtiyaç vaktinde kullanmak üzere elde tutulmaya elverişli olması gerekmektedir.

Hanefî literatürde geçen bir başka tanıma göre mal, “İnsanın tabiatı itibarıyla meylettiği ve ihtiyaç anı için iddihâr edilmesi mümkün olan şeydir.”⁹ Nitekim Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de aynı tanım şöyle ifade edilmiştir: “Tab-ı insani mail olup da vakt-ı hacet için iddihâr olunabilen şeydir ki menkule ve gayri menkule şamil olur.”¹⁰ Bu tanımdan anlaşılacağı üzere bir şeyin mal sayılabilmesi için insanın tabiatıyla ona meyletmesi ve iddihâr edilebilme niteliğine sahip olması gerekir. İnsanın tabiatıyla meyletme özelliğinden insanın yaratılışı gereği uzak durup kendisini rahatsız edici bulduğu -nahoş olarak nitelendirdiği- pek çok şeyin ve buğday tanesi gibi insanın meyletmeyeceği küçük şeylerin mal tanımına dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. İddihâr edilebilme unsurunun tanıma eklenmesi ise ihtiyaç vakti için elde tutulması mümkün olmayan şeylerin mal kavramı kapsamında değerlendirilmemesini ve akde konu olmasını gerektirmektedir. İddihâr edilebilme özelliği, hali hazırda mevcut bulunan veya varlığına erişebilme noktasında herhangi bir problemle karşılaşılmayacak şekilde var olanı ifade eder.¹¹ Bu unsurun tanıma eklenmesi esas olarak menfaatleri, tanımın dışında bırakmayı hedeflemektedir. Bir diğer ifadeyle iddihâr unsurunun tanıma eklenmesinin amacı, madden var olmayan yani somut olarak varlık göstermeyen menfaat ve hakları mal tanımının dışında tutmaktır.¹²

Menfaatler, biriktirilebilir nitelikte olmamalarından dolayı, yani fiziksel ve somut varlıkları olmadığı için, mal sayılmazlar.¹³ Bu nedenle menfaatler -bazı istisnalar

⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 11/79.

⁹ Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/277; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/501, 5/50-51.

¹⁰ Ahmed Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 70, md. 126.

¹¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/60.

¹² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/212-213.

¹³ Bk. Halit Çalış, “İslâm Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 199-200; Nuri Kahveci, “İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Nisan 2006), 46; Muhammed Süleyman en-Nûr, “İhtilâfî'l-fukahâ fi mâliyyeti'l-menâfi' ve 'âsâruh”, *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 23/1 (2015), 9-11; Abdullah Kahraman - Nizamettin Karataş, “İbn Hümmâ'nın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 44-45; Mehmet Ergün, “Hanefî Hukukçularına Göre Mâl Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1224-1225.

bulunmakla beraber- ilkesel olarak tazmin edilmezler. Mesela bindiği araba belli bir süre gasbedilen kimse, gasp süresi boyunca araç kirası talep edemez. Bununla beraber menfaatler, anlık olarak var olabildikleri için üzerinde mülkiyet tesis edilip söz gelimi icare akdine konu edilebilirler.¹⁴

Mecelle, yukarıda geçen mal tanımını yaptıktan hemen sonra *mütakavvim malı* açıklayarak iki kavramın birbirinden farkları olduğuna işaret etmiştir. Mecelle’de geçen ifadeler şu şekildedir: “*Mâl-i mütakavvim, iki manâya istimal olunur. Biri intifâi mübah olan şeydir. Diğeri mâl-ı mührez demektir. Mesela denizde iken balık gayr-ı mütakavvim olup istiâyâ ile ihrâz olundukda mâl-ı mütakavvim olur.*”¹⁵

İbn Âbidîn’in mütakavvim mal tanımı şöyledir: “*Mütakavvim mal, şer’an kendisinden faydalanılması mübah olan maldır.*”¹⁶ Tanıma dayanarak bir şeyin mütakavvim mal olabilmesi için ilk adımda o şeyin mal kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği rahatlıkla söylenebilir. İkinci adımda ise şeriatla o şeyden yararlanmanın mübah olması gerekmektedir. Şeriatın yasaklamış olduğu şeylerin mütakavvim mal niteliğine sahip olması o şeyin mal olmadığı anlamına gelmez.

Buna göre Hanefîlerin diğer mezheplerden bir diğer önemli farkı, malları mütakavvim ve gayri mütakavvim olmak üzere ikiye ayırmalarıdır.¹⁷ Mütakavvim mal, lügat anlamı bakımından “*zî kıymet*” anlamına gelmektedir. Mütakavvim mal denilince, yararlanılması mübah olan ve ihrâz edilmiş mallar kastedilir. Yani bir malın mütakavvim olarak nitelendirilebilmesi için ondan yararlanılmasında herhangi bir dinî yasak bulunmaması ve ihrâz edilmiş olması gerekir. Bir diğer ifadeyle bir şeyi mütakavvim mal olarak değerlendirebilmemiz için iki kriter ihtiyacımız vardır. Birincisi Şâri’in o maldan yararlanmayı Müslümanlara yasaklamamış olması gerekmektedir, ikincisi ise o mal üzerindeki tam hâkimiyetimizdir. Eğer bir mal böyle vasıflarla vasıflanıyorsa onun hukuken kıymete sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹⁸

¹⁴ Ebû Bekr Şemsü’l-e’imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlû’s-Serahsî* (Beyrût: Dâru’l Ma’rife, 1431), 1/56; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/51; Bk. Hasan Hacak, “Menfaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/133-134; Gülsüm Ortaç, “İmam Şâfiî’nin Menfaat Anlayışı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 121-123.

¹⁵ Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle*, md. 127.

¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 4/501, 5/50-51.

¹⁷ Bk. Nihat Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Mart 1999), 109-110.

¹⁸ Şemseddin Ahmed Kemâlpâşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Riyâd: Mektebetü Câmîati’r-Riyâd, Kısmü’l-mahtûtât, 3345), 135a; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 5/55; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 6/10.

Sonuç itibarıyla mütekavvim malın tanımı göstermektedir ki, mütekavvim mallar ikidir: Birincisi Şâri'in yasaklamadığı mubah saydığı mallar; ikincisi, üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurulabilen mallardır. Bunlardan ilkinde şer'î mütekavvim mallar, ikincisine ise örfî mütekavvim mallar denilmektedir. Buna göre eğer bir mal, Şâri' tarafından mübah kılınmadıysa veya bir kimse tarafından ihrâz edilmemişse gayri mütekavvimdir. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen, gayri mütekavvim malların örfî ve şer'î olmak üzere ikiye ayrıldığını şu şekilde ifade etmiştir:

*Mâl-i mütekavvim, şer'an tenâvül ve intifâi mübah şeydir. Örfen de muhrez olan mal demektir. Binaenaleyh mâl-i mütekavvim, iki manada müstameldir. Mütekavvim ise lügatta zî kıymet demektir. Mesela besmele ile kesilmiş bir koyunun eti, şer'an mübah olduğundan bir mütekavvim maldır. Denizdeki balık, havadaki kuş ise gayri muhrez bulunduğunda gayri mütekavvim olup bunlar avlanmak, saydedilmek ile ihrâz olunduğu vakit birer mütekavvim mal olur. Ihrâz, mâliki olmayan mübah bir şeyi meşrû surette ele geçirmek manasınadır.*¹⁹

Anlaşılabacağı üzere gayri mütekavvim mallar ya dinî bir yasaktan dolayı ya da ihrâz edilmediği için yararlanılması mübah olmayan mallardır. Örneğin domuz ve şarap, dinen yasaklanmış olmalarından dolayı, havadaki kuş ve denizdeki balık ise ihrâz edilmemiş olmalarından dolayı gayri mütekavvimdirler.²⁰

Mütekavvim mal, hukuken korunan maldır. Bir diğer ifadeyle itlâfî söz konusu olduğunda tazmini gerekli olan mala mütekavvim mal denir. Mütekavvim mal kapsamına girmeyen malın tazmini gerekli görülmez. Çünkü mütekavvim olarak adlandırılmayan mal, hukukun tanımadığı ve koruma altına almadığı maldır.²¹ Müslüman bir kimse, İslâm devletinin sınırları içerisinde yaşayan zimmînin şarabını veya domuzunu itlâf etmesi durumunda tazminle yükümlüdür. Çünkü şarap ve domuz gibi mallar, her ne kadar Müslümanlar için gayri mütekavvim olsa da Müslüman olmayanlar için mütekavvim olabilir. Gayrimüslimlerin, İslâm'da yasak olmasına rağmen kendi dinlerinde mübah olan malların ticaretini yapmaları yasak değildir. Şâri', her ne kadar

¹⁹ Bilmen, Hukukî İslamiyye, 6/10; Bk. Kemâlpâşazâde, İzâhu'l-İslâh (Kısmü'l-mahtûtât, 3345), 135a; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, 5/55.

²⁰ Dini bir yasaktan dolayı yararlanılması mübah olmayan gayri mütekavvim mallar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Liv, "Ticari Ürünlerde Mütekavvim Olma Şartının Fikhi Açından Değerlendirilmesi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2022), 605-616.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/26; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/95.

Müslümanlar için mütakavvim mal kategorisinde olmasa da gayrimüslimlerin lehine olan bu malların korunması gerektiğini bildirmiştir.²²

Mütakavvim mallar, kendilerinden doğrudan yararlanılabileceği gibi bir başkasına da kullanılabilir. İnsanlar tarafından kullanılmaya her an uygun olan mallar, ekonomik hayatta bir karşılığı olan ve hukuken korunan mallardır. Dolayısıyla bu tür mallar tarafların yapabileceği herhangi bir akde konu olabilirler. Gayri mütakavvim mallar ise herhangi bir tasarrufa konu edilemezler.²³ Hanefilere göre mal denilince asıl olarak mütakavvim mallar akla gelir. Gayri mütakavvim malları ise mal olmayan eşya-
dan ayıran sınırlı sayıda hüküm bulunmaktadır. Gayri mütakavvim malların, diğer dinlere mensup olan kimseler bakımından mütakavvim sayılması bu hükümlerden biridir. Ayrıca gayri mütakavvim malların miras gibi yollarla intikaline bazı şartlarla izin verilmiştir.²⁴ Gayri mütakavvim malların, mal niteliğine sahip olmasının pratik sonuçlarından birisi de budur. Bu tür mallar üzerinde mülkiyet haklarının kurulması hukuki işlemler dışındaki birtakım sınırlı yollarla ve geçici bir tedbir haliyle mümkün olabilir. Örneğin şarabın miras yoluyla intikali, şıranın şaraba dönüşmesi gibi durumlar böyledir. Böyle durumlarda malın mülkiyetinin devrine ve hukuki işleme konu olmasına müsaade edilmemekte fakat şarabın sirkeleştirilip kullanılmasına izin verilmektedir.²⁵

2. Gayri Mütakavvim Malların Deyn Karşılığında Mübadele Edilmesinin Hükümü

İslâm hukukunda kişiler arasında yapılan alışverişlerin tarafları mağdur etmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle akdin konusunun ekonomik hayatta karşılığı bulunan, bir değer ifade eden mallar olması gerekmektedir. İslâm hukukunda, mütakavvim malların akde konu edilmesi durumunda tarafların mağduriyetlerinin giderilmesini sağlayan birçok hüküm bulunmaktadır. Ancak akdin konusu mütakavvim mal olmaz da gayri mütakavvim mal olursa bu takdirde yapılan akit İslâm hukuku bakımından sahih görülmemektedir. Çünkü gayri mütakavvim mal, İslâm hukukunun mal kabul etmediği ve koruma altına almadığı maldır.²⁶

²² Serahsî, *el-Mebsût*, 11/53, 102; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/95.

²³ Ali Haydar Efendi, *Dürru'l-hukâm*, 1/185.

²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/183; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 5/113, 7/356; Hüsameddin Hüseyin b. Alî es-Sîgnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye (Min bidâyeti kitâbi'l-büyû' ilâ nihâyeti fasl fî mâ yukrahû min kitâbi'l-büyû')*, thk. Abdullâh b. el-Hasen el-Ayderûs (Mekke: Câmi'atü 'Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1435), 13/23/176.

²⁵ Ebü'l-Feth Alâüddin Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Tarikatü'l-hilâf fî'l-fıkh beyne'l-eimmeti'l-eslâf*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2007), 269-270; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 5/113; Bk. Hacak, "Mal", 27/462.

²⁶ Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 6/88.

Yukarıda belirtildiği üzere gayri mütekavvim malların, örfî ve şer'î olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Örfen gayri mütekavvim olan mallar, denizdeki balık ve havadaki kuş gibi henüz ihrâz edilmeyen mallardır. Şer'an gayri mütekavvim olan mallar ise dinen kendisinden istifade edilmesi mübah olmayan domuz ve şarap gibi mallardır. Şer'an gayri mütekavvim olan mallar, bazı dinlerin kendilerine değer vermesi sebebiyle mal statüsünde kabul edilmektedir. Mesela kendi kendine ölen hayvan leşi, hiçbir kimse tarafından değer verilmemesi sebebiyle mal niteliği taşımamaktadır. Boğma vb. yollarla öldürülen hayvan leşi ise İslâm'da değer verilmemiş olmasına rağmen, bazı dinlerin ona değer vermesi sebebiyle gayri mütekavvim mal statüsündedir.²⁷

Hanefî hukuk düşüncesinde gayri mütekavvim malların deyn karşılığında mübadele edilmesi bâtıldır. Deyn denilince ayn niteliğinde olmayıp zimmette sabit olan paralar ve muayyen olmayan mislî mallar kastedilmektedir.²⁸ Buna göre mesela şarap, domuz ya da boğarak öldürülmüş hayvan leşi gibi gayri mütekavvim malların para karşılığında ya da muayyen olmayan mislî bir malla mübadele edilmesi bâtıldır.²⁹ Şu halde mütekavvim olmayan mallar bu konuda tıpkı mal olmayan şeyler gibidir. Nasıl ki, mal olmayan bir şeyin satımı bâtılsa; mütekavvim olmayan malların deyn karşılığı mübadele edilmesi de bâtıldır. Bu hüküm, Mecelle'de "*mütekavvim olmayan malı satmak bâtıldır*"³⁰ biçiminde ifade edilmiştir. Mütekavvim malın örfî ya da şer'î olması arasında fark yoktur. Tıpkı şarabın, domuzun ve boğarak öldürülmüş hayvan leşinin para karşılığı satılması bâtıl olduğu gibi henüz avlanmamış balığın, para veya muayyen olmayan mislî mal karşılığında satılması aynı şekilde bâtıl olarak kabul edilmektedir.³¹

Gayri mütekavvim malın özellikle para ya da muayyen olmayan mislî bir malla mübadele edilmesine vurgu yapılmasının sebebi, paraların ve muayyen olmayan mislî malların satım akdinde semen olarak kabul edilmesidir. Çünkü paralar ve muayyen olmayan mislî mallar zimmette deyn olarak sabit olmaya, bir diğer ifadeyle satım akdinde semen olmaya elverişlidir. Eğer mübadele edilen mallardan biri satım akdinde semen olmaya elverişli, diğeri değilse; semen olmaya elverişli olmayanın satım akdinin konusu (mebî) olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla ele aldığımız meselede gayri mütekavvim malın

²⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/55.

²⁸ Mehmet Âkif Aydın, "Deyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/267; Deyn kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ünal Yerlikaya, "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Ayn-Deyn Ayrımı ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi -İş ve İstisnâ' Akdi Örneği-", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 293-297.

²⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/55.

³⁰ Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle*, md. 211.

³¹ Abdurrahman b. Muhammed Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1328), 2/55; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/60.

mebî' olduğu ortaya çıkmaktadır. Satım akdinde mebî'in gayri mütakavvim olması durumunda ise akit bâtil olmaktadır.³²

Satılan malın gayri mütakavvim olduğu satım akdinin bâtil sayılmasının temel nedeni olarak, akdin temel amacının satılan mal olması gösterilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, akit kurulurken tarafların en önemli ve öncelikli niyeti, satılan maldaki mülkiyetin intikalidir. Müşterinin satım akdini gerçekleştirmesindeki temel amaç, malı mülkiyet yoluyla edinmek ve bunun karşılığında bir bedel (para vs.) ödemektir. Ancak, gayri mütakavvim olan mal, bu amaca hizmet edemez. Çünkü bu tür bir mal, gerçek anlamda mülk edinmeye elverişli değildir.³³ Bu durumda, satılan malın gayri mütakavvim olması nedeniyle, akdin esas amacının gerçekleşmesi mümkün değildir. Gayri mütakavvim mal, aslen mülk edinmeye uygun olmadığı için, bu durum satım sözleşmesinin geçerli olmasını engeller.

Bahsedilen geçersizlik sadece satılan mal açısından değil, aynı zamanda malın karşılığında ödenen bedel açısından da söz konusu olur. Çünkü eğer satılan mal bakımından akit geçerli değilse, ona karşılık verilen bedel bakımından da akdin geçersiz olması gerekir. Sonuç olarak, hem satılan malın mülk edinmeye uygun olmaması hem de satılan malın akdin temel unsuru olması göz önüne alınarak, satım sözleşmesinin bütün olarak geçersiz (bâtil) sayılması gerekir. Bu yaklaşım, satım sözleşmesinin hem mal hem de bedel açısından hukuken varlığını sürdürmesine engel olur. Aynı zamanda, gayri mütakavvim mal karşılığında ödenen bedelin haksız kazanca neden olduğu söylenebilir. Çünkü akdin konusu bakımından geçersiz bir sözleşmede satıcıya ödeme yapmak için geçerli bir sebep yoktur. Böylece, konusu gayri mütakavvim mal olan satım akitleri hem mebî' hem de semen açısından bâtil olur.

Gayrimüslimlere göre mütakavvim olan mallar arasında yer alan şarap ve domuz gibi malların gayrimüslim topluluklar arasında alım-satım işlemlerine konu olması durumunda, bu satışlara herhangi bir müdahale veya engelleme yapılmaz. Gayrimüslimlerin kendi dini ve hukuki kuralları çerçevesinde bu tür mallar ticarete konu olabilen mallar olarak değerlendirilir. Dolayısıyla, gayrimüslimler arasında gerçekleşen satım akitleri, fâsid ya da bâtil sayılmaz; tam tersine sahîh olarak kabul edilirler. Bu durum, İslam hukukunda farklı dinlere ve hukuk sistemlerine mensup toplulukların kendi hukuk kurallarına uygun hareket etmelerine izin verilmesinden kaynaklanmaktadır.

³² Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Tallâl Yusuf (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/43; Ekmeluddîn Muhammed b Muhammed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr içinde)* (Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1389), 6/405-406.

³³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/43; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/56.

Gayri mütekavvim malların örflü ve şer'î olmak üzere ikiye ayrılması nedeniyle gayrimüslimler hakkındaki farklılığın yalnızca şer'î nitelikteki gayri mütekavvim mallar hakkında geçerli olduğu belirtilmelidir. Müslümanlara göre gayri mütekavvim olan şarap ve domuz gibi mallar diğer dinlere mensup kimseler için ticarete konu edilebilir. Gayrimüslimler kendi aralarında yaptıkları işlemlerde bu malları mütekavvim mal kabul eder ve bunlarla ilgili yaptıkları akitler herhangi bir hukuki engel olmadan geçerliliğini sürdürür.³⁴ Ancak örfen gayri mütekavvim olan denizdeki balık gibi henüz ihrâz edilmemiş malların satım akdine konu edilip edilemeyeceği konusunda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında herhangi bir farklılık bulunmadığına dikkat edilmelidir.

3. Gayri Mütekavvim Malların Ayn Karşılığında Mübadele Edilmesinin Hükümü

Belirtildiği üzere şarap, domuz, boğarak öldürülmüş hayvan leşi gibi gayri mütekavvim malların, para karşılığı satılmaları bâtıdır.³⁵ Gayri mütekavvim malların para karşılığında satım akdine konu olmaları durumunda akdin bâtıl olması, gayri mütekavvim malların akdin konusu/meb'û olmalarının kesinleşmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü akdin konusu, akdi yapanların maksadıdır ve gayri mütekavvim mallar temlik ve temellüke elverişli olmadıklarından bu maksada uygun düşmemektedir.³⁶ Akdin butlânı yalnızca meb'û hakkında değil; gayri mütekavvim malın karşılığında alınacak olan semen için de geçerlidir. Yani akit hem meb'û hem de semen açısından bâtıdır. Zira akitteki maksadın butlânı, semenin butlânını gerektirmektedir. Dolayısıyla her iki taraf açısından bâtıl olan bir akitte müşteriye teslim edilen meb'û ve satıcıya teslim edilen semen emanet hükmündedir. Ne meb'ûde ne de semende mülkiyetin intikali söz konusu değildir.³⁷

Gayri mütekavvim malların, ayn karşılığında mübadele edilmesi durumunda ise akdin hükmü kısmen değişmektedir. Ayn kelimesi, kıyemî veya mislî olması arasında fark olmaksızın muayyen mallar için kullanılmaktadır.³⁸ Hanefî hukuk düşüncesine göre bu tür akitlerde gayri mütekavvim mal hakkında akdin bâtıl olduğu kabul edilirken; gayri mütekavvim malın kendisiyle mübadele edildiği ayn hakkında akdin fâsid olduğu

³⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'îc*, 5/143; Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 11/253-254; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/56.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/55.

³⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/43; Bâbertî, *el-İnâye*, 6/405-406; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/56.

³⁷ Bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/56; Ali Bardakoğlu, "Butlân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/477; Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Çetintaş, "Batıl Bey' Akdinde Teslim Alınan Malın Hasarını Tazmin Sorumluluğu", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 405-411.

³⁸ Hayreddin Karaman, "Ayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257-258; Yerlikaya, "Ayn-Deyn Ayrımı", 293-297.

kabul edilmektedir.³⁹ Akdin hükmünün bedellerden birine göre bâtil diğerine göre fâsid olarak kabul edilmesi, akdin hükmünün göreceli hale gelmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yani bir akit satıcı açısından bâtil, müşteri açısından fâsid ya da tam tersi olabilmektedir.

Söz gelimi şarabın, koyunla veya muayyen buğdaylarla mübadele edilmesi durumunda, akdin şarap hakkında bâtil olduğu, koyun ve muayyen buğdaylar hakkında ise fâsid olduğu belirtilmektedir. Buna göre, koyunu ve muayyen buğdayları kabz eden taraf, onlara mâlik olur. Fakat karşı tarafa akit sırasında konuşulan fiyatı değil, koyunun ve muayyen buğdayların piyasa değerini ödemek zorundadır. Şarabın kabzedilmesi durumunda ise herhangi bir hukuki sonuç ortaya çıkmamaktadır.⁴⁰

Bu hüküm Mecelle’de “*mütakavvim olmayan mal ile bir mal satın almak fâsiddir*”⁴¹ biçiminde ifade edilmiştir. Bu hükmün sebebi, gayri mütakavvim malın satım akdinin konusu olarak kabul edilme zorunluluğunun ortadan kalkmasıdır. Zira gayri mütakavvim mala karşılık verilen bedel, semeniyete elverişli olmadığı için her ikisinin de satım akdinin konusu (meb’î) olma ihtimali bulunmaktadır. Yani mütakavvim malın meb’î olarak kabul edilme zorunluluğu yoktur. Gayri mütakavvim malın karşılığında alınan malın da meb’î olarak kabul edilmesi mümkündür. Bu nedenle bir önceki başlıkta ele alınan meselede akdin maksadının temlik ve temellüke elverişli olmadığı kesin olarak söylenebilirken, bu meselede kesin olarak söylenemez. Tarafların şarabın mülkiyetinin intikalini maksat edinmiş olmaları muhtemel olduğu gibi, koyunun ve muayyen buğdayların mülkiyetinin intikalini maksat edinmiş olmaları da muhtemeldir. Bu ihtimale hüküm bina edilerek, mütakavvim olan bedelde akdin fâsid olduğu söylenir.⁴²

Belirtildiği üzere bu meselede önemli ve dikkat çekici husus, akdin hükmünün taraflara göre değişmesidir. Yani satış akdinin sonucunun göreceli hâle gelmesidir. Aynı akit, bir taraf açısından bâtil, diğer taraf açısından ise fâsid olmaktadır. Bu durum akdin hukuki mahiyetinin, akde konu malların niteliği ve tarafların durumuna göre farklılaştığı anlamına gelmektedir.

Hanefî hukuk düşüncesinde kimi durumlarda akdin hükmünün göreceli oluşu, borçlar hukukuyla ilgili oldukça özgün bir yaklaşımdır. Çünkü genel hukuk anlayışında bir akdin ya tamamen sahih ya da tamamen bâtil olduğu kabul edilmektedir.

³⁹ Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâ’ik*, 4/44; Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur*, 2/54-55; Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr şerhu Tenvîru’l-ebâr (Reddü’l-muhtâr içinde)* (Beyrût: Reddü’l-muhtâr, 1966), 5/56.

⁴⁰ Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur*, 2/54-55; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 5/50, 56.

⁴¹ Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle*, 93, md. 212.

⁴² Bâbertî, *el-’înâye*, 6/406; Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur*, 2/54-55.

Sonuç olarak, Hanefî hukuk düşüncesinde gayri mütekavvim malların muayyen bir mal karşılığında satılması durumunda akdin bir taraftan bâtil diğer taraftan fâsid sayılması, akdin hükmünün fâsid ile bâtil arasında değişerek göreceli hale gelmesi anlamına gelir. Bu da genel hukuk düşüncesi açısından oldukça önemli ve dikkat çekici bir yaklaşımdır; çünkü işlemde etkilenen her iki tarafın durumu ve hakları farklı değerlendirilmektedir.

Bazı Hanefî fıkıh kitaplarında bu meselede gayri mütekavvim mal ifadesiyle şer'î nitelikte olanların kastedildiği belirtilmektedir. Yani örfî nitelikte olan gayri mütekavvim malların aynı hükümde olmadığına işaret edilmektedir. Kemâlpâşazâde (ö. 940-1534) ve Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi (ö. 1353/1935) gayri mütekavvim mallar arasında fark olduğunu açıkça ifade etmektedirler.⁴³ Anlaşıldığı kadarıyla Kemâlpâşazâde ve Ali Haydar Efendi gibi Hanefîlerin bu tespiti, Hanefî fıkıh literatüründe yer alan bazı ifadelerden kaynaklanmaktadır. Mesela Sadruşşer'îa (ö. 747/1346), henüz avlanmamış bir balığın, uruz (ayn) karşılığında mübadele edilmesi durumunda akdin fâsid olacağını söylemektedir.⁴⁴ Bu ifadeye göre akdin her iki taraf bakımından fâsid olduğu, yani örfî nitelikteki gayri mütekavvim malların, şer'î nitelikteki gayri mütekavvim mallardan farklı hükümde olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle Sadruşşer'îa'nın ifadesi, örfen gayri mütekavvim malların satışının, şer'î nitelikteki gayri mütekavvim malların satışından farklı hükümde olduğu biçiminde anlaşılmaya müsaittir.

Ancak İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi Hanefî bilginler, Sadruşşer'îa'nın ifadesinin bu şekilde yorumlanmasına karşı çıkarak, bu konuda gayri mütekavvim mallar arasında bir ayırım yapılmasının doğru olmadığını ileri sürmektedirler. İbn Âbidîn'in kanaatine göre henüz avlanmamış muayyen balığın uruz (ayn) karşılığında mübadele edilmesi durumunda akdin balık hakkında bâtil, uruz hakkında fâsid olması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle İbn Âbidîn'e göre örfî nitelikteki gayri mütekavvim mallarla şer'î nitelikteki gayri mütekavvim mallar aynı hükümdedirler.⁴⁵

İbn Âbidîn'in bu görüşü, gayri mütekavvim mallar arasında herhangi bir ayırım yapmaya gerek olmadığını vurgulaması açısından önemlidir. Anlaşıldığı kadarıyla ona göre, örfî ve şer'î nitelikteki gayri mütekavvim mallar arasında bir ayırım yapmak için

⁴³ Kemâlpâşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Kısmü'l-mahtûtât, 3345), 135a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/55; Ali Haydar Efendi, *Dürru'l-hukkâm*, 1/305.

⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/60.

⁴⁵ İbn Âbidîn'e göre henüz avlanmamış balığın uruz karşılığında mübadele edilmesinin hükmü, balığın muayyen olup olmamasına göre değişir. Eğer avlanmamış balık muayyen değilse, akit tümüyle bâtil olur. Çünkü madumun satışı hükmündedir. Ancak avlanmamış balık muayyense akit balıkta bâtil, uruzda fâsid olur. Çünkü balığın muayyen olması onun fil cümle mal kabul edilmesini gerektirmektedir. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/60.

geçerli bir sebep bulunmamaktadır. Çünkü her iki tür mal da gayri mütakavvim olmaları bakımından aynı derecede kabul edilmektedir. Henüz avlanmamış balık gibi örfî nitelikteki gayri mütakavvim mallar ile şarap gibi şer'î nitelikteki gayri mütakavvim mallar arasında bir ayırım yapmak, hukuki uygulamada karmaşıklıklara yol açabilir. Bu nedenle İbn Âbidîn, gayri mütakavvim malların her iki türünü de aynı hüküm kapsamında değerlendirerek, yapılan akdin taraflardan biri açısından bâtil, diğer taraf açısından fâsid kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

İbn Âbidîn'in savunduğu bu anlayış, gayri mütakavvim malların ayrı ayrı değerlendirilmesinin ortaya çıkarılabileceği zorlukları giderirken, akitlerin geçerliliği konusundaki teferruatı azaltır. Ayrıca, geçerli bir sebep bulunmadan aynı türden mallar arasında ayırım yapmanın önüne geçilmiş olur. Böylece aynı özelliklere sahip mallar arasında hukuki hükümler bakımından eşitlik sağlanmış olmaktadır. Sonuç olarak, gayri mütakavvim malların tamamı hakkında tek tip bir hüküm getirilmesi hem uygulamada kolaylık sağlamakta hem de gayri mütakavvim mallar arasında sebebi gösterilemeyen bir ayırım yapılmasını önlemektedir.

Sonuç

Hanefî fıkıh düşüncesinde mal, insan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç vakti için elde tutulması (iddihâr) mümkün olan şeylerdir. Malın bu şekilde tanımlanmasıyla insan tabiatının kendisine meyletmeyeceği bir avuç toprak ve birkaç buğday tanesi gibi şeyler tanım dışında bırakılmaktadır. İhtiyaç vakti için elde tutma kaydı ise bu özelliğe sahip olmayan menfaatleri tanım dışında bırakmak içindir. Hanefîler, menfaatleri mal tanımının dışında bırakarak diğer mezheplere mensup fıkıh bilginlerinden ayrılmaktadırlar.

Hanefîlerin mal konusunda kendilerine has yaklaşımlarından bir diğeri, malları mütakavvim ve gayri mütakavvim olmak üzere ikiye ayırmalarıdır. Hanefîlere göre bazı mallar, mal tanımına uygun olmalarına rağmen, gayri mütakavvim sayılırlar. Yani kendilerine kıymet verilmemektedir. Bir mala kıymet verilmemesinin örf ve din olmak üzere iki sebebi bulunmaktadır. Havadaki kuş ve denizdeki balık henüz ihrâz edilmelikleri için örfen gayri mütakavvim mallara, domuz ve şarap ise İslâm'da haram kılındıkları için dinen gayri mütakavvim mallara örnek olarak verilmektedir. Örfen gayri mütakavvim mallar, en azından mevcut oldukları için; dinen gayri mütakavvim mallar da gayrimüslimler açısından kıymetli oldukları için mal niteliği taşımayan eşyadan hükmen ayrı tutulmaktadırlar.

Hanefîler, Müslümanların domuz ve şarap gibi gayri mütakavvim malları deyn karşılığında satın almaları halinde yapılan akdin bâtil olduğu hususunda hemfikirdirler.

Akdin bâtil olması, ona hiçbir hukuki sonucun bağlanmayacağı anlamına gelmektedir. Buna göre gayri mütekavvim malı satan tarafın kabzettığı semen emanet hükmünde olmaktadır.

Gayri mütekavvim malların ayn karşılığında mübadele edilmesi durumunda ise akit, Hanefî hukukçulara göre, gayri mütekavvim mal bakımından bâtil; diğer taraf açısından ise fâsid olmaktadır. Akdin bir taraftan bâtil diğer taraftan fâsid olması, gayri mütekavvim malın karşısındaki ayn niteliğindeki bedelin mülkiyetinin, kabzla beraber intikal ettiği ve onda emanet hükümlerinin geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Hanefî hukukçulara göre söz konusu iki mesele arasındaki farkın sebebi, satım akdinde mebî'in asıl ve maksat olarak görülmesidir. Satım akdinin maksadı olan mebî' bâtil olunca semenin de bâtil olduğuna hükmedilmektedir. Ancak semenin bâtil olması, mebî'in bâtil olmasını gerektirmemektedir. İlk meselede gayri mütekavvim malın mebî' olduğu kesindir. Ancak ikinci meselede aynı kesinlik yoktur. Çünkü aynın aynla mübadele edildiği satım akdinde her ikisinin de mebî' olma ihtimali bulunmaktadır. Hanefî hukukçuların kendilerine özgü bu yaklaşımları, Hanefî hukuk düşüncesinde akdin hükmünün göreceli olabildiğini göstermesi bakımından dikkat çekici niteliktedir. Bu nedenle fâsid ve bâtil akitlerin mahiyeti hakkında yorum yaparken bu meselenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sadruşşerîa gibi Hanefî hukukçulardan bir kısmı, akdin bir taraftan bâtil diğer taraftan fâsid olması yönündeki hükmün, dinen gayri mütekavvim olan mallar için geçerli olduğunu, örfen gayri mütekavvim olan mallarda akdin her iki taraftan fâsid olduğunu söylemişlerdir. İbn Âbidîn gibi Hanefî hukukçular ise gayri mütekavvim mallar arasında bu konuda bir ayırım yapmamıştır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: AMP (%60), BNÇ (%40), Veri Toplanması/Data Collection: AMP (%60), BNÇ (%40), Veri Analizi/Data Analysis: AMP (%60), BNÇ (%40), Makalenin Yazımı/Writing up: AMP

(%60), BNÇ (%40), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: AMP (%60), BNÇ (%40).

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed. *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçe-riyle Birlikte)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Araz, Yunus. "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 46 (Aralık 2016), 81-129. <https://doi.org/10.29288/il-ted.304778>
- Aydın, Mehmet Âkif. "Deyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed Bedreddîn. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bâbertî, Ekmeluddîn Muhammed b Muhammed. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr içinde)*. 10 Cilt. Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1389.
- Bardakoğlu, Ali. "Butlân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Barutçu, Mehmet. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Mal Türlerinin Hukuki İşlemlere Etkisi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- "el-Bey". *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1404.
- Bilicioğlu, İlknur Yaşar. *İslam Hukuku'nda Nitelikleri İtibarıyla Satım Akdine Konu Olamayan Mallar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstilahâtı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-ʿArabiyye*. thk. Ahmed ʿAbdulğafûr ʿAttâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâîyîn, 1407/1987.
- Çağlar, Muhammet Ali. "Akitlerde Satış Bedelinin Meşrû Sınırını Belirleme Bağlamında Hanefî Mezhebinde Semenın Genel Özelliklerinin Tahlili". *ULUM* 5/2 (Aralık 2022), 249-283. <https://doi.org/10.54659/ulum.1126871>
- Çalış, Halit. "İslâm Hukuku Literatüründe Eşya Hukukunun Temel Kavramları ve Konu ve Kapsam Açısından Milk Terimi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 185-205.

- Çetintaş, Recep. “Batıl Bey’ Akdinde Teslim Alınan Malın Hasarını Tazmin Sorumluluğu”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 398-415. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7513505>
- Dalgın, Nihat. “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Mart 1999), 97-128. <https://doi.org/10.17120/omuifd.01195>
- Ergün, Mehmet. “Hanefî Hukukçularına Göre Mâl Kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1222-1229. <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmk-lzt.php?navdil=tr&midno=126466875&MakaleAdi2=HANEF%C3%8E+HUKUK%C3%87ULARINA+G%C3%96RE+M%C3%82L+KAVRAMI>
- Hacak, Hasan. “Mal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hacak, Hasan. “Menfaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/131-134. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Alî. *ed-Dürrü’l-muhtâr şerhu Tenvîru’l-ebşâr (Reddü’l-muhtâr içinde)*. 6 Cilt. Beyrût: Reddü’l-muhtâr, 2. Basım, 1966.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü’l-muhtâr ale’l-dürri’l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2. Basım, 1966.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahrü’r-râ’ik şerhu Kenzi’d-dekâ’ik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- Kahraman, Abdullah - Karataş, Nizamettin. “İbn Hümam’ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 43-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider/issue/33133/345629>
- Kahveci, Nuri. “İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Nisan 2006), 41-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuifd/issue/10242/245359>
- Karaman, Hayreddin. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd. *Bedâ’i’u’s-sanâ’i fî tertîbi’s-şerâi’*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kemâlpasazâde, Şemseddîn Ahmed. *Îzâhu’l-İslâh*. Riyâd: Mektebetü Câmîati’r-Riyâd, Kısmü’l-mahtûtât, 3345. <https://archive.org/details/m015108/page/n137/mode/2up?view=theater>
- Liv, Cemil. “Ticari Ürünlerde Mütakavvim Olma Şartının Fıkhi Açından Değerlendirilmesi”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2022), 602-619. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya/issue/71248/1071794>

- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Tallâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nûr, Muhammed Süleyman. "İhtilâfî'l-fukahâ fî mâliyyeti'l-menâfi' ve 'âsâruh". *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 23/1 (2015). <https://doi.org/10.12816/0013690>
- Ortaç, Gülsüm. "İmam Şâfiî'nin Menfaat Anlayışı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 97-135. <https://doi.org/10.59777/ihad.1458116>
- Özpolat, İbrahim. *Mütakavvim Mal -Klasik ve Modern Yaklaşımlar-*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 1431.
- Siğnâkî, Hüsâmeddîn Hüseyin b. Alî. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye (Min bidâyeti kitâbi'l-büyû' ilâ nihâyeti fasl fîmâ yukrahü min kitâbi'l-büyû')*. thk. Abdullah b. el-Hasen el-Ayderûs. 25 Cilt. Mekke: Câmi'atü 'Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1435.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1328.
- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd. *Tarîkatü'l-hilâf fî'l-fikh beyne'l-eimmeti'l-eslâf*. thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2007.
- Yerlikaya, Ünal. "Hanefî Hukuk Düşüncesinde Ayn-Deyn Ayrımı ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi -İş ve İstisnâ' Akdi Örneği-". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 289-319. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1080677>
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeylâ'î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzü'd-Dekâik*. 6 Cilt. Kâhire: el-Matba'atü'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1314.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 4. Basım, ts.